

НАУКОВА ДУМКА КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ПРИЧИНИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Характеризується наукова думка кінця ХІХ – середини ХХ століття про причини насильницької злочинності неповнолітніх. Автором здійснено аналіз основних положень біологічних, антропологічних, соціологічних і психологічних теорій причин насильницької злочинності неповнолітніх з кінця ХІХ до середини ХХ століття та їхній подальший вплив на дослідження етіології цього виду злочинності.

Ключові слова: причина, злочин, злочинність, насильницька злочинність неповнолітніх.

Постановка проблеми. Для ґрунтовного вивчення причин насильницької злочинності неповнолітніх необхідно дослідити етапи історичного розвитку наукової думки про причини насильницької злочинності неповнолітніх. Автором для вивчення даної проблематики обрано кінець ХІХ – середину ХХ століття, оскільки саме в цей період активізувалися дослідження причин насильницької злочинності неповнолітніх в рамках різних кримінологічних теорій, таких, як антропологічні, біологічні, соціологічні та психологічні. Так, ученими було сформульовано чимало концепцій, теорій, поглядів, ідей, що стали основою для аналізу причин насильницької злочинності неповнолітніх в подальшому. Тому без аналізу розвитку основних положень наукової думки кінця ХІХ – середини ХХ століття про причини насильницької злочинності неповнолітніх неможливо всебічно дослідити причини насильницької злочинності неповнолітніх в подальшому.

Ступінь наукової розробки проблеми. У результаті проведеного аналізу можна стверджувати, що наукова думка про причини насильницької злочинності неповнолітніх висвітлювалась такими вченими, як С.М. Іншаков, Г.Й. Шнайдер, О.М. Ведернікова, В.В. Лунеев, А.П. Закалюк, А.Б. Гофман.

У зв'язку з цим автор ставить за мету дослідити погляди вчених з кінця ХІХ до середини ХХ століття на причини насильницької злочинності неповнолітніх

Виклад основного матеріалу. У 1878 році відомий російський учений О. Ф. Кістяківський видав працю “Молоді злочинці та установи для їх виправлення, з оглядом російських установ”. На думку О. Ф. Кістяківського, причина вчинення неповнолітніми злочинів більше не в них самих, а поза ними, оскільки, неповнолітні є тільки безглуздими і несвідомими засобами, за допомогою яких виражає себе злочинність оточуючого їх середовища. Науковець наводить причини, які породжують злочинність неповнолітніх [4, с.11]:

“Перша: розбещеність батьків значної кількості цих дітей. Друга: повна зневага морального та розумового виховання та навчання малолітніх, а також відсутність нагляду. Третя: бідність і незадоволення найбільш нагальних потреб” [4, с. 12].

Італійський науковець, представник антропологічного напрямку, Чезаре Ломброзо (Cesare Lombroso) у праці “Злочин, його причини та способи викорінення” (1899) вказував на психофізичні, біологічні та суспільні чинники злочинності молоді. У своїх висновках Ч. Ломброзо ґрунтувався на результатах досліджень 79 неповнолітніх у віці до 12 років, які перебували у виправних закладах. Серед них було 40 злодіїв, 27 волоцюг і 7 убивць. Водночас у дослідженнях особистості Ломброзо залучив групу зі 160 учнів, які до часу досліджень не вчинили жодного злочину, причому життєвий шлях частини з цих осіб досліджувався вже від раннього віку. У результаті досліджень Ломброзо дійшов висновку, що “моральні відхилення” у дітей виявляються значно сильніше, ніж у дорослих, хоч і мають ті самі причини. Найперше, це викликано спадковим тягарем, а виховання та інші зовнішні чинники значення не мають [13, с. 27-29].

Так, американський антрополог Е.А. Хутон (Earnest Albert Hooton) на підставі ґрунтовних досліджень (понад 17000 осіб, серед яких – 13000 в'язнів) стверджував, що фізичні недоліки людини є вираженням її психічних властивостей. Принагідно згадаємо гіпотезу, виголошену О. Бляулером (Eugen Bleuler), який відзначав, що злочинець – це особа, котра від народження “хворіє” на втрату вищих почуттів. Ця концепція привернула увагу вчених і стала вихідною для досліджень психології людини та психозів [8, с. 64].

Вираженням біологічних поглядів на причини злочинності була концепція конституціональних типів. В. Шелдон (William Herbert Sheldon) вирізняв три основних типи: ендоморфічний (значно розвинені внутрішні органи, зокрема органи травлення), мезоморфічний (добре розвине-

на кісткова система і м'язи) й екоморфічний (ніжна шкіра, вразлива нервова система). Проте він передбачає також комбінації цих типів. На думку В. Шелдона, неповнолітні злочинці, яких він досліджував, переважно належали до мезоморфічного типу. Згодом Ш. Глюк та Е. Глюк (Sheldon Glueck and Eleanor Glueck) використали цю типологію у власних дослідженнях неповнолітніх злочинців [11, с. 59]. Біологічні теорії причин злочинності пов'язували психічні аномалії людини з такими чинниками, як будова тіла, діяльність ендокринної системи або набір хромосом.

Професор Д.А. Дріль був засновником російської гілки антропологічної школи кримінології. Його наукові праці привертала увагу соціологів, правознавців і лікарів різних країн XIX-XX століть. У 1884 та 1888 роках вийшло два видання "Малолітні злочинці", у яких автор, дотримуючись антропологічних поглядів, виділив такі причини злочинної поведінки неповнолітніх: 1) хибна психофізична організація особи; 2) несприятливі зовнішні умови, під впливом яких формуються стійкі фактори злочинності; 3) нерівноваженість і дефекти особи [2, с. 3]. Автор стверджує, що малолітні злочинці, будучи зародками дорослих, мають особливості останніх і внаслідок своєї слабкості легше піддаються злочинному впливу [2, с. 4].

У дореволюційній Росії спостерігалось зростання злочинності серед дітей та молоді на фоні зростання злочинності в цілому. Але така ситуація складалася не тільки в Російській Імперії, а й у всій Європі, Америці. За дослідженнями вчених, у більшості випадків причинами, які штовхали неповнолітніх на вчинення правопорушень, були: падіння життєвого рівня основної частини населення, що належало, як правило, до найбідніших і нижчих станів, соціальна невлаштованість, збільшення кількості неповнолітніх, які опинилися без належної батьківської уваги і піклування, а також знаходилися в зоні кримінального впливу всередині родини і найближчого оточення, відсутність елементарної освіти, виховання і професійних навичок, пияцтво, проституція, спадковість, убогість і безталання, мобілізація населення, пов'язана з початком Першої світової війни. У дореволюційній Росії переважними моментами у визначенні рівня злочинності були причини економічного характеру. На думку Є.М. Тарновського, для дитячого віку ці причини відіграли ще більшу роль, ніж для дорослого населення [6, с. 10-11].

Психологічні теорії, які з'явилися згодом, звернули увагу на специфічні відчуття особи

внаслідок психічних вад, вбачаючи в цьому криміногенні чинники. Спостерігаючи за неповнолітніми злочинцями і незлочинцями, які походили з одних і тих самих сімей, деякі психологи також висували тезу, що злочинність визначають риси особистості неповнолітнього, а інші зовнішні чинники є додатковими елементами. У 1908 р. Г. Годдард (Henry Herbert Goddard) розпочав серйозні дослідження розумового розвитку злочинців. Спираючись на проведені у виховних закладах дослідження хлопців і дівчат, він дійшов висновку, що майже 50% неповнолітніх злочинців – це особи з розумовими вадами (розумовою відсталістю) [12, с. 147].

З пізніших психологічних досліджень на увагу заслуговують праці В. Хіла (William Hill) "Окремий правопорушник" (1914) і А. Бронер (Augusta Fox Bronner), а також Шелдона й Елеонори Глюк (США), котрі продовжували дослідження у цьому напрямі. У результаті зроблено висновок, що злочин у більшості неповнолітніх викликаний бажанням задовольнити інстинктивні потреби особи шляхом, який суперечить праву, проте не є вродженою схильністю. Виразом цього підходу були твердження В. Хіла, що емоційні чинники спричиняють внутрішню напругу, від якої особа шукає позбавлення за допомогою злочинних дій. Раціональна мета, найчастіше економічного характеру, змішується з ірраціональними чуттєвими і несвідомими мотивами. Цю тезу поставили під сумнів результати досліджень Шелдона та Елеонори Глюк, які охопили дві групи неповнолітніх (500 злочинців і 500 незлочинців), відібраних за етнічними, соціальними, екологічними та іншими ознаками. Спираючись на результати своїх досліджень, Шелдон і Елеонора Глюк підкреслювали вплив на злочинність неповнолітніх психологічних і соціологічних причин [11, с.156].

У цей час відбуваються також дослідження Д. Долларда (John Dollard) та інших учених, які вбачають джерело злочинності неповнолітніх у станах фрустрації й агресії [12, с. 122]. Вони пояснюють ці стани із такими потребами підліткового періоду, як прагнення самоствердження, незадоволення якого є джерелом відчуття невдоволення, потреба успіху, удачі, потреба авторитету серед однолітків, потреба суспільного визнання, любові і належності до суспільної групи. У результаті виникають неврози і психосоматичні розлади, які призводять до агресії або втечі від ситуації, що спричиняє фрустрацію [10, с. 122].

Видатний англійський психолог, Сіріл Лоудуїк Берт (Cyril Lodowic Burt) (1883-1971), у

20-х рр. XX ст. обіймав посаду психолога з освітніх програм у Лондонській міській Раді, де відповідав за оцінку психологічного стану школярів і надання, у необхідних випадках, рекомендацій з вирішення конфліктних ситуацій між учнями та адміністрацією школи [9, с. 235].

С. Берт намагався виявити не тільки особливі відмітні риси правопорушників, але і вивчити всі можливі витoki індивідуальних психологічних відмінностей, що відмежують делінквентів (правопорушників) від підлітків, які не є такими. Його праця “Молодий правопорушник” (1925) базувалася на детальному клінічному вивченні 400 школярів (включаючи групу правопорушників і контрольну групу), шляхом використання великої кількості різних методів, у тому числі: антропометричних вимірів, дослідження рівня інтелекту, якостей темпераменту, психоаналітичного вивчення особистості і вивчення соціальних умов її формування, включаючи найбільш сучасні статистичні методи аналізу всіх цих факторів і побудови відповідних кореляцій [9, с. 236].

Висновки С. Берта містили опис близько 170 факторів, які були у певний спосіб пов’язані з учиненням правопорушень. Йому вдалося статистично довести два принципово важливих положення, що визначають суть багатofакторного підходу і напряду розвитку всієї кримінологічної думки: причини злочинної поведінки носять не одиничний, а множинний характер; криміногенні фактори кореняться не тільки в біологічній природі людини, але і в її психологічних особливостях, а також у соціальних умовах розвитку і виховання [9, с. 237].

Один із найвідоміших соціологів XX століття Р. Мертон (Robert King Merton), використовуючи висунуте Е. Дюркгеймом (Emile Durkheim) поняття “аномія” (стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не утвердилися), причиною делінквентної поведінки вважав неузгодженість між цілями, висунутими суспільством, і засобами, яке воно пропонує для їхнього досягнення [1, с. 70].

Теорія аномії зазнала як схвальних, так і негативних оцінок з боку інших учених. Так, Г.Й. Шнайдер (Hans-Joachim Schneider) писав, що теорія аномії, запропонована Р. Мертоном, і яка робить особливий наголос на специфіці поведінки нижчих прошарків суспільства, піддавалася критиці в двох аспектах: 1) девіантна поведінка, протиправність і злочинність розглядаються Мертоном як раптова зміна поглядів (притосування) під впливом аномії, а це неправиль-

ний підхід, оскільки правопорушення і злочин виникають у процесі тривалого пристосування суб’єкта; 2) хоча теорія поширюється на нижчі прошарки населення, вона не пояснює, чому основна маса представників нижчих прошарків населення поводить себе в суспільстві конформістськи (враховуючи, що за даними сучасних досліджень латентної злочинності, девіантність, протиправність і злочинність не є винятково або навіть переважно проблемою нижчих прошарків суспільства) [7, с. 283].

Як позитив теорії Р. Мертона С.М. Іншаков виділяє її потужний поштовх для подальшого використання феномену аномії при поясненні причин злочинності [3, с. 167]. Подальший розвиток теорії аномії в кримінології надав А. Коен (Albert K. Cohen), який у 1950-х рр. розробив теорію делінквентних субкультур. Він вважав, що аномія як ослаблення культурних норм, цінностей і соціальних взаємозв’язків веде до фрустрації та необхідності пошуку нових форм поведінки. У готовому вигляді ці форми вже є в делінквентній субкультурі, орієнтованій на успіх. Однак у цій субкультурі зовсім інші, ніж у “великому” суспільстві, критерії успіху – дрібні крадіжки, агресивність, вандалізм у ній є нормальними засобами досягнення самоповаги і поваги з боку інших [5, с. 520-521].

Отже, незважаючи на те, що біологічні та психологічні теорії й надалі залишаються актуальними і для багатьох дослідників становлять основу для аналізу проблематики злочинності (особливо кримінальної поведінки окремих осіб) все ж таки подальшого розвитку набули соціологічні теорії, оскільки, більшість кримінологів убачали джерела явища злочинності неповнолітніх у суспільних чинниках.

Висновки. З кінця XIX ст. розпочинається бурхливий розвиток досліджень причин злочинності неповнолітніх. Так, учені-антропологи вважали, що однією з основних причин злочинності неповнолітніх є негативні спадкові риси, які отримують діти від своїх батьків. На зміну антропологічному підходу був розроблений біологічний, згідно з яким психічні аномалії людини пов’язували з будовою тіла, діяльністю ендокринної системи, набором хромосом. Проте наука розвивалася і так виникли більш прогресивні теорії причин злочинності неповнолітніх, такі, як соціологічні та психологічні. Згідно з першою, всі негативні соціальні реалії життя, а саме: відсутність освіти, виховання, професійних навичок, а також пияцтво, проституція, убогість вважалися основними причинами злочинності неповнолітніх. А згі-

дно з другою – всі психічні вади особи вважалися криміногенними чинниками, що породжували злочинність неповнолітніх.

Список літератури

1. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. / Гофман А.Б. – М., 1995. – 204 с.
2. Дриль Д.А. Малолетние преступники. (История новейших учений). / Дриль Д.А. – М.: Тип. А.И. Мамонтова и К., 1884. Вып. I. – 322 с.
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. / Иншаков С.М. – М.: Изд. группа ИН-ФРА.М-НОРМА, 1997. – 383 с.
4. Кистяковский А.Ф. Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений / Кистяковский А.Ф., орд. проф. в Унив. св. Владимира д-р уголов. права. – Киев: Унив. тип. (И.И. Завадского), 1878. – 231 с.
5. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / Коэн А. – Социология сегодня. – М., 1965.

6. Тарновский Е.Н. Преступность малолетних и несовершеннолетних в России. / Тарновский Е.Н. – СПб., 1899. – 44 с.

7. Шнайдер Г.Й. Криминология: Пер. с нем. / Под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. / Шнайдер Г.Й. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 504 с.

8. Adler F., Mueller O.W., Laufer W.S. (1995). *Criminology*. New York: McGraw-Hill Inc., second ed, 161 p.

9. *Chambers Biographical Dictionary*. (1990). Edited by Magnus Magnusson, Cambridge, 688 p.

10. Dollard J., Doob W., Miller N.E., Mowrer O.H., Sears R.S. (1939). *Frustration and Agression*. New York: New Hawen, 345 p.

11. Gluek S., Gluek E. (1956). *Physique and Delinquency*. New York: Harper & Row., 352 p.

12. Goddard H. (1914). *Feeble-mindedness: Its Causes and Consequences*. New York, 275 p.

13. Maguire M., Morgan R., Reiner R. (1997). *The Oxford Handbook of Criminology*. Second ed. New York: Oxford University Press, 414 p.

Стаття надійшла до редколегії 2 вересня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії В.Я. Марчаком.

О.А. Лубко

SCIENTIFIC THOUGHT OF THE END OF XIX TO THE MIDDLE OF XX CENTURY ABOUT CAUSES OF VIOLENT JUVENILE CRIME

Summary

In the article characterize the scientific thought of the end of XIX to the middle of XX century about the causes of violent juvenile crime. The author has analyzed the key provisions of biological, anthropological, sociological and psychological theories of the causes of violent juvenile crime from the end of XIX to the middle of XX century and their subsequent impact on the study of the etiology of this type of crime.

Key words: cause, crime, delinquency, violent juvenile crime.

Е.А. Лубко

НАУЧНАЯ МЫСЛЬ КОНЦА XIX – СЕРЕДИНЫ XX ВЕКА О ПРИЧИНАХ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Характеризуется научная мысль конца XIX – середины XX века о причинах насильственной преступности несовершеннолетних. Автором осуществлен анализ основных положений биологических, антропологических, социологических и психологических теорий причин насильственной преступности несовершеннолетних с конца XIX до середины XX века и их дальнейшее влияние на исследование этиологии этого вида преступности.

Ключевые слова: причина, преступление, преступность, насильственная преступность несовершеннолетних.